

LJUBICA RADOVIĆ
Varaždin

VARAŽDIN U VALJAVČEVO DOBA

VARAŽDIN ZUR ZEIT VON VALJAVEC

Die Stadt liegt am Schnittpunkt der Verkehrswege, was zum wirtschaftlichen und kulturellen Aufstieg im Mittelalter führte. Viele berühmte Leute sind dieser Stadt entsprungen, haben das hiesige 361 Jahre alte Gymnasium besucht und später den Namen ihrer Heimatstadt in der ganzen Welt bekannt gemacht. Die Stadt zieren wunderschöne Barockbauten wie auch das im Jahre 1873 errichtete Theater.¹ Zum ersten Mal erwähnt wurde die Stadt in einem Dokument von Bela III. im Jahre 1181. Andreas II. hat 1209. die Stadt zur freien königlichen Stadt erklärt und so entwickelte sich Varaždin zum wichtigsten Sitz Slawoniens. Aus seinen Getreidekammern und Arsenal wurden die Festungswerke an der slawonischen Grenze versorgt.² Im 18. Jahrhundert wurde es zum Sitz des königlichen Rates für wirtschaftliche, militärische und politische Angelegenheiten-doch als die Voraussetzungen dafür erfüllt waren, dass Varaždin zum Zentrum Kroatien werden konnte, wurde die Stadt 1776 durch einen Grossbrand zerstört. Bis heute ist Varaždin Sitz des Varaždiner Landkreises geblieben.

Hrvatska i Varaždin pedesetih godina XIX. st.

Povijest hrvatskih zemalja pa i Varaždina isprepliće se s poviješću Austrijske Carevine koja je često prema njima bila nepravедna.

“Za svoju požrtvovnost i usluge učinjene Habsburškoj kući Hrvati su nagrađeni onim čime su Mađari kažnjeni za svoju bunu.”, bila je krilatica koja će do raspada Habsburške Monarhije 1918. nagrizati odnose između Hrvatske i dinastije.³

Hrvatima su ukinuta municipalna prava i stare županije, Jelačić samo nosi banski naslov, ali više ne vlada.⁴

S Jelačićem je nezadovoljan i Zagreb, hladno ga dočekuje. Zamjera mu se da je pristao na raspuštanje Sabora i prihvaćanje Oktroiranog ustava, koji je donesen bez sudjelovanja parlamenta.⁵

Iako je Oktroirani ustav priznao narodima Monarhije ravnopravnost, pravo na jezik i narodnost, on je samo obnavljao centralizam Austrijske Carevine, ističe dr. Hrvoje Macan.⁶

Varaždinski županijski zastupnici iskoristili su obnovljeno ustavno stanje i odbili priznavati daljnje nasljedstvo župana u lozi Erdödy. Dužnost velikog župana Županije varaždinske obnašat će Aleksandar pl. Šimunčić (1850-1860.).

U ovom vremenskom periodu došlo je do velikih promjena u Habsburškoj Monarhiji.

1851. bečki dvor ukida ustav i uvodi ponovno apsolutizam (dr. Mirjana Gross rabi termin neoapsolutizam). Po ministru Aleksandru Bachu dobio je još i naziv Bachov apsolutizam (1851-1859.). U vrijeme apsolutizma Hrvatski sabor nije sazivan, umjesto županija uvedena su okružja, jedno od njih bilo je i varaždinski okružje.

“Njemački jezik postao je i službeni u uredima i nastavnici u Gimnazijama.”⁷

Leo Thun, ministar bogoštovlja i nastave 1849. pripremio je “Osnovu za organizaciju austrijskih Gimnazija i realki” koja će se od 1850. primjenjivati i u Hrvatskoj. Gimnazije prelaze u ruke svjetovnjaka i postaju osmorazredne.

Rješenjem Kraljevske školske oblasti od 9. lipnja 1853. Varaždinska gimnazija utemeljena je kao osmorazredna. Učenici će prvi put upisati 1854/55. osmi razred i pristupiti polaganju Završnog ispita na kraju školske godine.⁸

Naredbom ministra Thuna 1854. u više gimnazije uvodi se njemački pretežno kao nastavni jezik.

Beč germanizaciju gimnazija ovako opravdava: “Njemački jezici (osim talijanskoga) nemaju razinu na kojoj se može temeljiti moderna znanost.”⁹

O stanju i uporabi njemačkog jezika u Varaždinu ostavio nam je zapise slovenski pisac i profesor na Varaždinskoj gimnaziji Janez Trdina (1830-1905.).

Živio je u Hrvatskoj dvanaest godina, od toga dvije u Varaždinu (1853.-1855.). Trdina piše da je u njemačkim novinama i jednom djelu slovenskog učenjaka pročitao da je Varaždin njemački grad. Kad je došao u Varaždin, i sam se u to uvjerio. Na šetalištima, javnim mjestima i gostionicama gospoda govore njemačkim jezikom. Glumci izvode njemačke predstave, posjetitelji međusobno razgovaraju njemačkim jezikom, tu su prednjačile djevojke koje su se željele izolirati od puka. Govoriti njemački bio je znak otmenosti.¹⁰

Ako bi ih netko izgrdio zbog njemačkog, one su odgovarale: “Ne znamo ilirski (štokavski), a ako govorimo domaćim narječjem, gospoda nam se smiju, prekoravajući nas zbog toga. To je jedini razlog zašto s njima razgovaramo njemački. Među sobom, kod kuće, rado razgovaramo domaćim jezikom. Znamo da smo Hrvatici i ne stidimo se svog roda, ali nećemo da se gospoda izruguju iz nas.”¹¹

Boraveći duže među Varaždincima, Trdina je uočio i drugu stranu koju spomenuti izvori nisu vidjeli, a to je da su varaždinski seljaci čisti Hrvati, a da se i naobraženi ponose da su sinovi hrvatskog naroda.¹²

Varaždinci vole svoj grad, ali ne vole Bachov režim koji im je nametnuo germanizaciju i velike poreze, a od građana traži pokornost. Gradski činovnik Vjekoslav Zadravec podsjeća Bacha da su se Hrvati 1848/49. borili protiv Mađara, ne za sebe, nego za Austriju.

Ona im se odužila tako “da im je poslala tuđe učitelje i činovnike, koji su hrvatski jezik izbacili iz škola i ureda, sude nam tuđinci, prema tuđim zakonima, što ih nikada nisu donijeli narodni zastupnici”, a naši saveznici Nijemci to nazivaju “kulturom”.¹³

Dolazak Matije Valjavca u Varaždin

U ovakvom političkom ozračju 1854. u Varaždin je došao mladi suplent Kraljevske velike gimnazije Matija Valjavec, koji je ovdje djelovao do 1876. kada je premješten u Zagreb.

Osim pedagoškim radom Valjavec se bavio filologijom i paleografijom, bio je dopisni član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (u daljnjem tekstu JAZU), a od 1879. i njezin stalni član.¹⁴

Došao je u Varaždin u eri najjačeg širenja germanizacije. Grad je pun stranih činovnika većinom Čeha i Slovenaca. Pritište ga s jedne strane germanizacija, a s druge svakodnevne brige: malo novca, veliki porezi, slabe ljetine i loši putevi.

Gradsko poglavarstvo mora se na svojim sjednicama pozabaviti ovim problemima.

19. svibnja 1856. (točka 40.) pod predsjedanjem Ivana Nepomuka Vinkovića raspravljat će se o popravku cesta i taracanju ulica i zaključiti "da se ulice koje neophodno popravka iziskuju odmah popraviju. Pri tom da se drže jeftinog materijala, a sa gradskim taracarom treba poprek pogodbu učiniti".¹⁵

Varaždin je razočaran cjelokupnim odnosom Monarhije prema njegovu gospodarstvu.

Strani kapital malo je ulagao u varaždinsko gospodarstvo pa su u gradu do polovine XIX. st. prevladavale manufakture čiji su se proizvodi većinom prodavali na domaćem tržištu, a manje na tržištu Monarhije.

1860. radom je počela tvornica kola, koju je osnovao Josip Kronast, a 1873. svilana.

Mali broj tvornica i industrijskih pogona neće moći zaposliti velik broj radnika pa će spor industrijski razvitak utjecati i na smanjenje broja pučanstva, iako je Varaždin do polovine stoljeća spadao među najbrojnije gradove u unutrašnjosti Hrvatske.¹⁶

Kako je grad tih godina poslovao, vidimo iz podatka koji navode dr. M.Gross i dr. A.Szabo. Porez na poslovnu djelatnost (tecivarina) u nekim hrvatskim gradovima je rastao zbog povećanja zaposlenosti, dok je u Varaždinu smanjen za 19,88 %.¹⁷

Položaj sela sve se više pogoršava, pogađaju ga nerodne godine i pomor stoke, a državna i županijska blagajna zahtijevaju isplatu zaostalih daća koje seljak odbija platiti. Oštećeni koriste pomoć države i sudskim ovrhama i plijenidbama, uz asistenciju oružništva i vojske, vrše naplatu.¹⁸

Kako bi pomoglo razvoj gospodarstva i veću zaposlenost, Gradsko vijeće 1858. uputilo je predstavku Visokom Carsko - Kraljevskom ministarstvu moleći ga da pomogne osposobiti Dravu za plovidbu od Osijeka do Varaždina.

Ovaj plovni put doprinio bi razvitku trgovine, naročito prijevozu žita od Banata do Tirola. Od ovog plovnog puta imala bi koristi cijela domovina.¹⁹

Rat Austrije protiv Sardinije i Francuske

Pod kraj pedesetih godina XIX. st. uz gospodarsko pogoršalo se i političko stanje u Habsburškoj Monarhiji.

Franjo Josip I. priprema se za rat protiv Sardinije i Francuske. Pred početak rata obratio se svojim narodima u Monarhiji i pozvao banova namjesnika da Hrvate i Slavonce dobrovoljno skupi pod barjak "ovih Kraljevinah, te da na žrtvenik domovine doprinesu darove".²⁰

S kraljevom molbom, kao i sa stanjem u Monarhiji, Ivan pl. Nepomuk upoznao je varaždinske gradske zastupnike i izjavio im:

“Carsko Kraljevsko veličanstvo ne mogavši podnositi napadanja i povrede od Sardinije, svojoj vjernoj vojsci izdao je zapovijed da pređe granicu”.²¹

U ovom ratu Austrija je 1859. doživjela poraz kod Magente, izgubila je Lombardiju koja je pripojena Italiji. Osim vojnog poraza Monarhija je i gospodarski iscrpljena, potrošila je cijeli unutarnji zajam.

Mjesec dana poslije ovog poraza Jelačić je umro.

Bachov apsolutizam je pao, ustavni život u Monarhiji je oživio.

Za hrvatskog bana imenovan je general Josip Šokčević (1860-1867.).

Obnova političkog života u Monarhiji potakla je Hrvate na razmišljanje s kime krenuti dalje, Bečom ili Peštom.

Austrofili forsiraju suradnju s Bečom, mađarofili s Peštom. Iz tih razmišljanja trgnut će ih Ante Starčević svojom izjavom da “hrvatska politika ne smije biti ni austrifilska ni mađarofilska, da joj sva filstva moraju biti ravnodušna, a temelj joj mora biti hrvatofilstvo”.²²

Na promjene u Monarhiji ni Mađari nisu ostali mirni. Mađarski đaci na godišnjicu revolucije 15. ožujka 1860. položili su vijence na grob palih za oslobođenje Mađarske. Tom prilikom policija je ubila jednog đaka, što je izazvalo velike demonstracije protiv Beča i ujedinilo sve Mađare. Mađarski guverner Benedek dao je do znanja Franji Josipu I. da će u Mađarskoj ponovno doći do revolucije ako joj ne da sabor i autonomiju.

Zbog ozbiljnosti situacije u Monarhiji car je 1860. sazvao pojačano carevinsko vijeće. Iz Hrvatske pozvan je Ambroz Vraniczany, iz Slavonije J.J.Strossmayer, iz Dalmacije Frano Borelli.

Raspravljajući o uređenju Monarhije, Vijeće je odlučilo da Monarhija bude uređena na principu federalizma sa središnjim parlamentom u Beču.²³

Strossmayerovom zahtjevu da se hrvatski jezik uvede u urede i škole je udovoljeno.

Ulazeći u Zagreb 12. srpnja 1860. ban Šokčević izjavljuje da ga je car ovlastio da odmah uvede u urede hrvatski jezik.²⁴

U ovakvom ozračju Franjo Josip I. izdao je 20. listopada 1860. “Listopadsku diplomu” kojom vraća ustav Hrvatskoj i Mađarskoj uz obećanje i ostalim zemljama u Monarhiji.

Listopadskom diplomom kralj je obećao političke slobode, saziv sabora i županijskih skupština. S ovim nisu bili zadovoljni ni Nijemci ni Mađari, zato će 1861. ministar predsjednik Antun Schmerling izraditi “Veljački patent” kojim će Beč ostati sjedište parlamenta i središnje vlade u monarhiji.²⁵

Franjo Deak, lider Mađarskoga sabora, shvatio je da će se Mađari i Hrvati samo zajedničkim sporazumom othrvati Beču.²⁶

Hrvatski sabor 1861.

Ovaj sabor imao je zadaću pretresti odnose “Kraljevinah naših Hrvatske i Slavonije spram Kraljevine Ugarske”, piše dr. A.Szabo.²⁷

Na zasjedanju Sabora 15. travnja 1861. političari okupljeni u Narodnoj stranci zalagali su se za obnovu odnosa s Ugarskom pod uvjetom “da Ugarska prizna teritorijalnu cjelovitost i neodvisnost Hrvatske”.²⁸

Unionisti smatraju da Trojedna kraljevina može postići autonomiju samo u zajednici s Mađarskom bez ikakvih uvjeta.²⁹

Mala skupina zastupnika okupila se oko Eugena Kvaternika, kojeg je podržao Ante Starčević, i založila se za cjelokupnu Hrvatsku i potpunu samostalnost.³⁰

Jedina veza s ostalim zemljama imao je biti zajednički vladar.³¹

Zastupnici su mislili da Austrija neće prihvatiti prijedlog Eugena Kvaternika. Starčević im je odgovorio: "Oni koji tako misle nisu morali na ovaj sabor dolaziti".³²

Sabor je donio zaključak o uređenju županija i obnovi njihova rada.

U Županiji varaždinskoj velik utjecaj imali su plemići. 1861. na njihov zahtjev ponovno je izabran župan iz porodice Erdödy, koji je naslijedio Aleksandra pl. Šimunčića.

Ivan Nepomuk grof Erdödy (1861-1867.)

Za njegova županovanja Varaždin je po naredbi Hrvatske dvorske kancelarije postao sjedište javnog bilježništva. Prvi javni bilježnik bio je Janko Šviglin, kojeg je 1864. imenovao dvorski kancelar Ivan Mažuranić.³³

1861. Varaždin je pokrenuo pitanje izgradnje željezničke pruge koja bi spajala Čakovec, Varaždin i Ivanec sa Zaprešićem. Kolika je bila važnost ove pruge za Varaždin, govore nam molbe i predstave upućene i samom vladaru.

Koloman pl. Bedeković u svojoj predstavi upućenoj Vladi 1865. dokazuje opravdanost i potrebu ove željeznice za Županiju varaždinsku.

Grad Varaždin 1867. uputio je predstavku samome vladaru, ali bez uspjeha. U vrijeme potpisivanja Hrvatsko - ugarske nagodbe Hrvatski kraljevinski odbor traži od Mađara da se obvežu na izgradnju pruge Čakovec - Varaždin - Zaprešić.

Mađari su ovaj zahtjev odbili i istakli da će Ugarsko - hrvatski sabor razmotriti zahtjev za prugom "jer željezničko pitanje nije dio nagodbenih pregovora".³⁴

Pozitivno rješenje za Zagorsku željeznicu donijeto je tek poslije nemira 1883.

Veliki župan i vladin povjerenik, analizirajući gospodarske nedaće koje su pogodovala nemirima, spomenuo je i nedostatak suvremenih prometnica, prvenstveno željezničke mreže, pa će Ugarsko - hrvatski sabor 1884. donijeti zakon o gradnji Zagorske željeznice Čakovec-Varaždin-Budinščina.

1885. Varaždin će prugom biti spojen sa Zagrebom.³⁵

Veze s Međimurjem nije otežavala samo neizgrađena željeznička pruga, nego je upitan bio i prijelaz preko dravskog mosta koji je trebalo često popravljati.

3. ožujka 1864. sante leda toliko su oštetile most da je promet s Međimurjem bio prekinut.

Kraljevsko namjesničko vijeće odredilo je podići skelu na Dravi preko koje će se odvijati promet dok se most ne popravi.

Poslije četiri mjeseca most je popravljen. Kako ga je svake godine trebalo obnavljati, vlada je odlučila izgraditi moderan most koji će počivati na kamenim stupovima.³⁶

Gradsko poglavarstvo i Županiju varaždinsku tištale su i druge brige, poput one kako zaštititi osobnu i materijalnu imovinu svojih sugrađana, koju je često gutala vatra.

Kad je 1864., poslije Nove Godine, izbio požar u financijalnoj zgradi koja je bila smještena u Sjemenišnoj ulici, pomogli su ga gasiti stariji građani, a naročito su se istakle žene koje su s tornja Pavlinske crkve polijevale vodu po opožarenim prostorima. Poslije ugašenog požara grupa građana zatražila je od poglavarstva da uvede vatrogasni

red kojeg se građani moraju pridržavati. Na red će paziti požarni povjerenici. Tako će u Varaždinu 17. lipnja 1864. zaživjeti prvo Vatrogasno društvo u Hrvatskoj.³⁷

Osim u požarima, grad je stradavao i od vremenskih nepogoda koje su uništavale poljoprivredne usjeve. Pučanstvo je gladovalo. U korist opožarenih i gladnih Varaždinsko pjevačko društvo priređivalo je koncerte i sav dobitak poklanjalo stradalima.

Politička događanja i socijalne prilike u Županiji varaždinskoj 1864/65.

30. srpnja 1864. održana je glavna skupština Županije varaždinske kojoj je prisustvovao velik broj plemića, velikaša i drugih zastupnika. Ova skupština imenovala je Dragutina pl. Pogledića upraviteljem Županije varaždinske. Pogledić je pripadao Samostalnoj narodnoj stranci, koja se htjela nagoditi s Austrijom prije nego se s njom nagode Mađari.³⁸

Stranka je imala malo pristaša i u gradu i u Županiji varaždinskoj, kako kaže Rudolf Horvat. Pogledić je odmah došao u sukob s nekim županijskim činovnicima i otpustio ih je iz službe. Ovim činom zamjerio se je i Strossmayerovoj Narodnoj stranci i Unionistima. Obje stranke žele mu se osvetiti. Prilika im se ukazala za vrijeme zasjedanja Županijske skupštine 1865. Petar pl. Horvat predložio je županijskim zastupnicima da se zamoli kralj da odstrani upravitelja Pogledića “zbog njegovih protuustavnih činova”.³⁹

Pogledić je raspustio Županijsku skupštinu i obećao da će izvijestiti kralja o događajima.

Njegovim protivnicima se žurilo, pa su u Beč uputili zastupstvo u kojem su bili Levin Rauch, Koloman pl. Bedeković i župnik Stjepan Vuković. Kralj je molbu uslišao, otpuštene iz službe vratio je na posao, a Poglediću 9. prosinca 1865. dodijelio službu u Zagrebu pri Hrvatskom namjesničkom vijeću.⁴⁰

Osim s političkim previranjima, grad se sreće i sa socijalnim problemima koje pokušava na razne načine razriješiti, često uz pomoć svojih sugrađana. Kako bi pružili pomoć darovitim i siromašnim učenicima, grupa građana raznih zanimanja utemeljila je 1864. “Društvo za potpomaganje darovitih učenikah” koje je svoja pravila podnijelo na odobrenje vladi 16. prosinca 1864., a radom je započelo 1865.⁴¹

Siromašnima je pomoć u novcu i lijekovima dijeljena iz Građanske zbrinjavajuće ustanove.⁴²

1865. rodila se ideja o osnutku nahodišta. Te godine umrla je bogata vlastelinka Marija pl. Horvat, rođena Kanotay. Svoja plemićka imanja Bedenicu, Turkovčinu i lijepu jednokatnicu u Pavlinskoj ulici stavila je pod upravu Gradskog poglavarstva. Kuća je bila namijenjena zbrinjavanju napuštene djece, svoju namjenu nije nikad ostvarila jer je korištena i u druge svrhe, za školske potrebe, mjesni sud, te od 1929. u nju je uselila opća dječja bolnica, a obrazloženje je glasilo da djeluje sa istom svrhom.⁴³

Šezdesetih godina 19. st. vojno-političko stanje u Europi se pogoršava

Italija i Njemačka žele dovršiti već započeto ujedinjenje, a na putu im stoji Austrija.

Pruski kancelar Bismarck 1866. najavio je rat Austriji, u rat protiv Austrije ušla je i Italija (bez Venecije i Rima). Njezina vojska doživjela je poraz kod Custozze na kopnu i kod Visa na moru, pobjedu je odnijela mornarica sastavljena većinom od Hrvata.⁴⁴

Pruska vojska nanijela je težak poraz Austriji kod Kraljičina Graza. U Austriji zavladao je strah od Prusa. Ljudi bježe, neki se sklanjaju i u Varaždin koji im je pružio gostoprimstvo. Vojska je iz Varaždina otišla na bojišnicu, a grad čuva samo dobro naoružana građanska četa.

Poslije ovog poraza Austrija je izgubila Veneciju, isključena je iz Njemačkog saveza i bila prisiljena nagoditi se s Mađarima. 1867. sklopljena je **Austro-ugarska** nagodba kojom je Monarhija podijeljena na Carevinu Austriju i Kraljevinu Ugarsku. Sustav dualizma je ozakonjen i srušio je nade onih koji su očekivali da će Monarhija biti preuređena na federalističkom načelu.⁴⁵

Zajednički poslovi Dvojne Monarhije bili su: kralj, vojska, vanjski poslovi i financije. Hrvatske zemlje su podijelile Austrija i Mađarska tako da je Austrija dobila Istru, Dalmaciju, Dubrovnik i Boku Kotorsku. Hrvatsku je prepustila Mađarima da se s njome nagode.

Prije potpisivanja Austro-ugarske nagodbe sastao se Hrvatski sabor u studenome 1866. Raspravljajući o stanju u Monarhiji većina saborskih zastupnika mislila je da se Hrvati trebaju nagoditi s Austrijom bez Ugarske. Za taj prijedlog glasovalo je osamdeset šest (86) od sto trideset (130) zastupnika. Bilo je kasno. Pripreme za potpisivanje Nagodbe s Ugarskom već su bile gotove. Franjo Josip I. trebao se okruniti ugarskom krunom, a hrvatsko zastupstvo pozvano je na krunjenje kao dio ugarske delegacije. Hrvatski sabor odbio je poslati svoje zastupstvo, jer po njegovu mišljenju nisu bili uređeni odnosi između Ugarske i Hrvatske. Tako je krunjenje obavljeno bez nazočnosti hrvatskog zastupstva.⁴⁶ 1867. bansku stolicu napustio je barun Josip Šokčević. Namjesnikom banske časti imenovan je Levin Rauch.

Levin Rauch i Hrvatsko-ugarska nagodba

Zadatak novog bana bio je provesti Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Provođenje Nagodbe ometale su pristaše Narodne stranke, koje on progoni, a na njihove položaje dovodi unioniste.

I u Županiji varaždinskoj imenovan je Velikim županom unionist Koloman pl. Bedeković. Grad Varaždin imat će po Rauchovom izbornome redu samo dva zastupnička mjesta, umjesto dosadašnja četiri. Oko zastupničkih mjesta u Varaždinu vodila se borba između Rauchova kandidata Maksa Mallera i kandidata Strossmayerove Narodne stranke Ivana Nepomuka Petrovića. Pobijedio je Maks Maller pa će u Sabor iz Varaždina poći unionisti.⁴⁷

Saborsko zastupstvo, u kojem će većinu imati unionisti, sklopit će 1868. Hrvatsko-ugarsku nagodbu, po kojoj je Hrvatska dobila autonomiju u unutanjim poslovima, upravi, pravosuđu, nastavi i bogoštovlju, a zajednički poslovi su im poljodjelstvo, trgovina, obrana i financije kojima su upravljali Mađari.⁴⁸

Hrvatska je sačuvala svoj teritorij, priznata je političkim narodom, hrvatski jezik postao je službeni, a koristi se i u zajedničkim uredima (pošti, željeznici i financijama), hrvatski zastupnici mogu se njime služiti i u zajedničkom saboru u Ugarskoj. Hrvatska je Nagodbom izgubila financijsku samostalnost, ukinuta je Hrvatska dvorska kancelarija, Hrvatskog bana imenuje mađarski ministar predsjednik.⁴⁹

Tim međunarodnim ugovorom Hrvatska je postala posebna državna zajednica, ističe Dragutin Pavličević. Narodne novine iz 1871. u članku "**Imali magjaronah**" pisale

su o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, "Imamo joj zahvaliti da naš jezik vlada ovaj čas zakonito posvuda, kako u školi, tako i u uredu, od seoske kolibe do kraljevskoga prijestolja".⁵⁰

Utemeljenje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

Osim političkim pažnju moramo posvetiti i kulturnim zbivanjima na hrvatskom prostoru. Jedan od takvih događaja je utemeljenje Akademije znanosti u Hrvatskoj. Za njeno osnivanje najzaslužniji je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer. Za njega je Akademija trebala biti središte znanstvenog i kulturnog okupljanja Južnih Slavena. Nazvao ju je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU). Pravila Akademije potvrdio je Hrvatski sabor 1866. kada je izabrano i njenih prvih četrnaest članova. Svečano otvorenje bilo je 28. srpnja 1867.⁵¹

Želeći objasniti puku što je Akademija, i da je i drugi narodi u Europi imaju, "Pučki prijatelj" je izvijestio: "Akademija je društvo učenih muževah koji će nastojati i brinuti se da se znanosti i umjetnosti i kod nas i to na narodnom temelju što ljepše podignu. U to ime pisati će članovi ili kotrighi toga društva u našem jeziku učene knjige, te će prosuđivati spise i ostalih muževah koji nisu upravo članovi Akademije."⁵²

Kad je riječ o listu "Pučki prijatelj", prvi broj izišao je 7. ožujka 1867. u Varaždinu, tiskan je u Platzerovoj tiskari, a urednik lista bio je Bartol Francelj.

List se najviše bavio temama iz gospodarstva. Ukratko nas je izviješćivao i o stanju u Trojednoj Kraljevini kao i lokalnim zbivanjima. Pišući o požaru, koji je izbio 4. studenog 1867. u Optujskoj ulici u Varaždinu, pisac članka naveo je da je Vatrogasno društvo brzo ugasilo požar, a građani, koji su ih promatrali, rekli su da preporučuju i drugim mjestima da osnuju ovakva društva.⁵³

Za neimaštinu građani su krivili državne organe. Na pitanje "Pučkog prijatelja": "Zašto ne imamo novacah (penez)", odgovor je glasio: "Za porez ili štibru ih izdajemo, smanjite porez novaca će biti napretek." Nestašica novca osjeća se i zbog toga što ga trgovci troše u Beču, Parizu, Londonu i Zlatnom Pragu gdje kupuju sve od dječjih igračaka do oruđa za gospodarstvo, a kupuju zato jer je naš obrt slabo razvijen i ne izrađujemo sami robu.⁵⁴

Mala novčana sredstva nisu omela ovogradsku općinu da 1867. postavi kamen temeljac za novu zgradu gimnazije koja će biti gotova 1870. U toj zgradi i danas se odvija nastava.⁵⁵

Postnagodbena razdoblje

Poslije sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe stanje u gospodarstvu se pogoršalo. Hrvatska je izgubila financijalnu samostalnost. Za otvaranje industrijskih poduzeća odobrenje je davala mađarska vlada koja je koncesije često ustupala stranom kapitalu. Tako je skršila uspon hrvatske industrije viđene 1864. na zagrebačkoj izložbi. Strana poduzeća dovela su svoje radnike Nijemce i Mađare, a Hrvati počinju iseljavati u Ameriku.⁵⁶

Doktorice Mirjana Gross i Agneza Szabo navode da je u Varaždinu radila jedna pivovara koja je sada morala prestati radom.⁵⁷

Protiv nagodbe se ne smije. Njeno pobijanje proglašava se veleizdajom, ističe Josip Horvat. U Varaždinu je zabranjeno javno okupljanje. Dok se varaždinski Hrvati ne smiju okupljati, Nijemci razvijaju svoju kulturnu i političku djelatnost. Varaždinsko pjevačko društvo ima na programu više njemačkih nego hrvatskih pjesama. Kad su varaždinski Hrvati počeli prigovarati, zborovođa Hartman im je odgovorio da on veoma voli hrvatske pjesme te bi ih rado u svoj program uvrstio, ali uza svu brigu ne može ih dobiti. Varaždinsko vatrogasno društvo služi se njemačkim jezikom na vježbama, a građanska četa ima njemačku komandu.⁵⁸

6. svibnja 1869. "Vatrogasno društvo" priredilo je veliku zabavu u povodu blagoslova zastave koju im je poklonila supruga gradskog zastupnika Matije Webera.⁵⁹

Gradskom poglavarstvu nametnulo se pitanje kako riješiti manjak školskog prostora koji je nedostajao Djevojačkoj glavnoj učionici u Varaždinskom samostanu. Iz godine u godinu broj učenika se povećava, navala na upise je velika, a prostor je skučen. Tako je školske godine 1869/70. upisano tristo trideset (330) djevojaka, sto (100) ih je vraćeno kućama, a veliki se broj iz straha da neće biti primljene nije ni pojavio.⁶⁰

Bez obzira na manjak školskog prostora, roditeljima je preporučeno da školuju djecu ako im to prilike dozvoljavaju. "Tko je svoju djecu imajući zgodu i prigodu hotimice s učionom upoznat propustio najveći je njezin neprijatelj."⁶¹

"Osim za školskim prostorom u gradu se je osjećala potreba i za kazalištem. Varaždinski gradonačelnik Antun Melinčević 6. ožujka 1870. pozvao je nekoliko uglednih varaždinskih građana na sastanak da se dogovore o izgradnji kazališta. Gradsko je zastupstvo prihvatilo plan izgradnje i izjavilo: "Kazalište će povisiti ugled grada."⁶² U tijeku trogodišnje izgradnje općina je uložila puno truda i sredstava. Kad joj se je učinilo da su financije pri kraju, naložila je Kazališnom odboru da preda točne podatke o utrošenim sredstvima i koliko je još potrebno za dovršenje zgrade.⁶³

Već 18. travnja Kazališni građevinski odbor pripremio je proračun za daljnji nastavak gradnje i uređenje kazališta, koji je iznosio 216.632/40 forinti.⁶⁴

Zgrada je otvorena 24. rujna 1873., a idući dan zagrebački glumci izveli su dramu Ivana Kukuljevića "Poturica".

Ni u ovom kazalištu nisu bile osigurane predstave na hrvatskom jeziku.⁶⁵

Nezadovoljstvo Rauchovom vladavinom i Hrvatsko-ugarskom nagodbom

Pristaše Narodne stranke Vončina i Mrazović u listu "Zatočnik", koji je izlazio u Sisku, optužili su Raucha za koristoljublje. On je podigao tužbu protiv spomenute dvojice i urednika lista Miškatovića zbog uvrede poštenja. Pukovnijski sud u Petrinji oslobodio je optužene krivnje 7. siječnja 1871.⁶⁶

Poslije suđenja Rauch odlazi s banske stolice, mjesto njega imenovan je **Koloman pl. Bedeković**.

Narodna stranka izdaje "Rujanski manifest" u kojem je Hrvatsko-ugarsku nagodbu proglasila nezakonitom "jer je sklopljena pod pritiskom i bez nazočnosti pravih predstavnika hrvatskog naroda".⁶⁷

S Nagodbom je nezadovoljan i pravaš Eugen Kvaternik koji je 1871. digao bunu oko Plaškog i Rakovice s ciljem stvaranja slobodne hrvatske države s kojom bi se ujedinila Vojna Krajina i tako ujedinjene odcijepile od Austrije i Mađarske.⁶⁸

Ovu bunu iskoristili su protivnici federalizma u Monarhiji među kojima se isticao ugarski ministar predsjednik grof Andrassy, dokazujući Franji Josipu da je sudbina Monarhije ne federalizam nego dualizam, što je on uvijek i zastupao.

Na sudbinu Austrije utjecao je i Francusko-pruski rat iz 1870. U ratu je Francuska poražena. Njemačka je proglasila ujedinjenje u siječnju 1871. i definitivno izbacila Austriju iz Reicha. Austrija se okreće jugoistoku Europe, prvenstveno Balkanu.

Novi ustroj županija i obnova gradskog magistrata

Visoka Kraljevska hrvatsko-slavonska-dalmatinska vlada izdala je izvršbeni nputak o ustroju županija.

Po novom ustroju Županija varaždinska ima osam kotareva, svaki kotar morao je imati između šesnaest do dvadeset tisuća stanovnika, osim u posebnim okolnostima. Novi ustroj Vlada je objasnila ovako: "Čim bude manje kotarah, tim bude manji trošak, a tim više preostat će novacah za uzdržavanje cestah brez kojih o blagostanju naroda ne može biti govora." ⁶⁹

1872. Varaždin je zatražio obnovu Magistrata, njegovi zastupnici Ivan Jagić i Dragutin Pust upozorili su vladu da postojeći zakon o uređenju gradova naređuje da se Gradsko zastupstvo i poglavarstvo ima svake treće godine obnoviti. Ali u slobodnom Kraljevskom gradu Varaždinu, kojega mi imamo čast zastupati, bila je posljednji put obnova 1861. ⁷⁰

U tijeku osam godina jedan broj zastupnika je napustio Varaždin, a drugi su umrli pa je teško skupiti određen broj zastupnika da bi se mogla održati sjednica.

Jagić i Pust pitaju vladu zašto se nije prema zakonu odredila obnova zastupstva i Poglavarstva Slobodnog Kraljevskog grada Varaždina i kada će biti određena. Oni su napomenuli da grad ne traži promjene iz obijesti, jer su Varaždinci mirni i radini, a ne žele ni izborne borbe jer su ih one namučile, samo žele osigurati dobru upravu.

Prije godinu dana uputili smo zamolbu banu Vakanoviću i interpelaciju vladi, ali nismo dobili odgovora. Zato su se sada obratili Saboru riječima: "Visoki sabore! Ovakvim se postupanjem ne dobiva povjerenje naroda. Ovo građanstvo je zaslužilo da mu se dade vršiti pravo, bez kojega mu je ime slobodnoga Kraljevskog grada puka ironija". ⁷¹

Nisu varaždinski građani tražili samo pravo, oni su uredno ispunjavali i svoje obveze. "Pučki prijatelj" u članku "Naše dužnosti" piše: "Svako Poglavarstvo je od Boga, zato smo dužni poglavarstvo uzdržavati i slušati."

Poglavarima "Pučki prijatelj" savjetuje da moraju biti poštene i nesebični, da im se vjeruje i da ne smiju gledati osobnu nego opću korist. Moraju se brinuti da su im dobre ceste, da im djeca imaju škole koje će polaziti, jer bez škole nema napretka. ⁷²

Pod udar tiska dolazili su političari i politička događanja. Zahvalna tema bila su "prepućavanja" političkih stranaka u vrijeme izbora. Stranke su priređivale pijanke i veselice pa ih je zbog prevelikog trošenja tisak napadao. Vlade i banovi takve su listove zabranjivali.

Vakanovićevo banovanje (od siječnja 1872. do jeseni 1873.)

Ban Vakanović uputio je pismo Duhovnom stolu u kojem je preporučio da treba zabraniti "Pučkog prijatelja" jer se nalazi u rukama nevješta i neiskusna uredništva.

Uvrijeđeno uredništvo odgovorilo je da o listu najbolje sude pretplatnici kojih se broj iz broja u broj povećava. “Što pako do zabrane Vaše preuzvišenosti držimo, rekli smo u posljednjem broju našeg lista, naime da ju smatramo po nas najvećom preporukom”.⁷³

Iako kratkotrajno Vakanovićevo banovanje predstavlja najtužnije razdoblje hrvatske parlamentarne povijesti druge polovine XIX. stoljeća, rekao je J. Horvat.

Namjesnik banske časti Antun Vakanović često mijenja politička uvjerenja i raspoloženja. Nekada ilirac, sudionik revolucije 1848/49. uveo je u Hrvatsku nemoral i korupciju. Njegova vlast izaziva nezadovoljstvo na svakom koraku. Tako je odbor za proračun uskratio njegovoj vladi raspoloživi fond od deset tisuća (10.000) forinti, a zastupnik Mirko Horvat, sudjelujući u raspravi o budžetu, rekao je:

“Neka nam ministar predsjednik ugarski osigura da ćemo dobiti poštenu i domoljubnu vladu, tada ćemo joj dozvoliti 20.000 forinti, no Vakanoviću ni novčića.”⁷⁴

U Vakanovićevo vrijeme ni Varaždinsko gradsko poglavarstvo nije bilo pošteđeno raznih podvala i prepiski koje su često na sudu završavale.

Kraljevski županijski sudbeni stol u Bjelovaru zaprimio je prijavu br. 242. od 25. siječnja 1873. protiv bjelovarskog župana, grofa Roberta Oršića.

Grof Oršić optužen je da je bjelovarskom dopisniku lista “Obzor” dao izjavu u kojoj je naveo da je Kraljevska zemaljska vlada raspustila Varaždinski magistrat jer je isti “gradsku blagajnu orobio i obkrao”. “Grof se je prevario”, tvrdilo je Gradsko poglavarstvo “jer ako se išta može Gradskom magistratu prigovoriti, to mu se nikako ne može da bi gradsku blagajnu obkrao”.⁷⁵

Grof Oršić ubrzo je odgovorio u Narodnim novinama da se nije nikad tako izrazio o Varaždinskom magistratu, nego da je bjelovarski dopisnik klevetnik i lažac.

S ovom izjavom nije bio Varaždinski magistrat zadovoljan, nego je tražio da se kri-
vac kazni.⁷⁶

Željeznica

Dolaskom Vakanovića Varaždinsko gradsko zastupstvo nada se da će dobiti dugo željenu željezničku prugu o kojoj se raspravljalo još 1861. Izgradnjom pruge pozabavila se je Varaždinska županijska skupština 3. siječnja 1873. kojoj je predsjedao Ladislav pl. Kiš.

Većina nazočnih zastupnika založila se da treba pomoći izgradnju željezničke pruge Čakovec-Varaždin-Ivanec-Zaprešić.⁷⁷

O svome radu Županijska skupština isti dan je izvijestila Gradsko poglavarstvo i dala mu na znanje da se posebnom predstavkom obratila Kraljevskoj zemaljskoj vladi i zajedničkom Hrvatsko-ugarskom saboru s molbom da na prvoj zajedničkoj sjednici predloži zakonsku osnovu za gradnju spomenute željeznice.⁷⁸

U predstavci br. 60 od 3. siječnja 1873. Županija varaždinska moli Hrvatsko-ugarsko ministarstvo da gradnju pruge Beč-Novi povjeri onom konzorciju koji se obvezuje da će prugu tako graditi da će je protegnuti što je moguće više na tlo Županije varaždinske.⁷⁹

Nastojeći objasniti mađarskom ministru komunikacija kako im je pruga nužno potrebna, varaždinska željeznička deputacija otputovala je u Peštu. Primajući deputaciju, ministar im je rekao da imaju bolje komunikacije od ugarskih.

Uvrijeđeni ovom izjavom članovi deputacije odgovorili su mu da “Varaždin mora čekati dva dana da mu stigne pošta iz Zagreba”, a zlobni ljudi na naš račun zbijaju šale i kažu “da zagrebačke novine i listovi moraju u Peštu na revidiranje prije nego što stignu u Varaždin”.⁸⁰

Gradsko poglavarstvo se osim brige za izgradnju željeznice moralo brinuti i za uzdržavanje i popravke cesta, ulica i trgova. “Obćinski putevi su ures ili sramota občine. Pogledaš li puteve ma koje občine, umah ćeš znati koliko vrijedi občinsko poglavarstvo”.⁸¹

Loši putovi nisu samo sramota za općinu već su i vrlo štetni “jer se tegleća marva nemilice ubija, posao zaostaje i po polju kraj neveljalih cestah veliki korov se pravi.” Ovoga zla ima i u varaždinskoj općini, jer se jedva praznim kolima može proći “po tih barah i kaljužah”.⁸²

Varaždin je davao prednost popravku Topličke ceste pa je na sjednici Slobodnog Kraljevskog grada Varaždina, kojoj je predsjedao gradski sudac Mihajlo Koščec, rečeno da se osim Topličke i druge ceste moraju popravljati. Za popravak cesta i trgova izdvojeno je 1600 forinti. Gradski zastupnici predložili su da je nužno odmah urediti Fratarški trg, Glavni trg i Pavlinsku ulicu do nove Gimnazije.

Tako bi se grad poljepšao, a krpanje cesta izbjeglo.⁸³

Općenito uzevši hrvatsko gospodarstvo nije se moglo usporediti s gospodarstvima ostalih zemalja u Monarhiji. Ono zaostaje iz više razloga. Razvoj domaće industrije sputava Hrvatsko-ugarska nagodba i podvojenost hrvatskih zemalja.⁸⁴

Slab razvoj industrije primorao je hrvatskog seljaka da odlazi iz zemlje jer se nema gdje zaposliti.

Varaždinskom gospodarstvu puno štete nanosili su i česti požari. Grad se nije pre-davao. On je opustošeno brzo obnavljao. Njegovi vrijedni obrtnici dobivali su nagrade i priznanja i na svjetskim izložbama.

1873. izvršena je financijska revizija Hrvatsko-ugarske nagodbe.

Izmijenjenu Nagodbu primio je Hrvatski sabor 5. rujna 1873.⁸⁵

Banovanje Ivana Mažuranića (1873-1880.)

Ivan Mažuranić imenovan je banom 20. rujna 1873. S njim na vlast došla je Narodna stranka. Ona želi obnoviti odnose s Ugarskom.

O prvom banu pučaninu pričali su njegovi suvremenici, on je o sebi malo govorio, tek 1886. izrekao je u Hrvatskom saboru ove riječi: “Nitko me nije pitao dok sam bio ban u što vjerujem, da su me pitali, ja bih im odgovorio, vjerujem u prošlost, sadašnjost i budućnost Hrvatske”.⁸⁶

Njegovi protivnici i pristaše u jednom su se slagali: da je pošten i naobražen. Došavši na bansku stolicu donio je niz zakona i uredbi s ciljem da modernizira i unaprijedi Hrvatska, npr. Zakon o pravu sastajanja i slobodi tiska odvojio je sudstvo od uprave, osnovao Statistički ured. 1874. sankcionirao je zakon po kome je ban odgovoran Saboru. Iste godine donio je Zakon o obveznom četirigodišnjem pučkom školstvu. Škole je izuzeo ispod crkvenog nadzora.⁸⁷

Školovanje je važno za napredak svake države. Bartol Francelj, prof. realnih škola u Varaždinu, zapisao je “da je naobražen puk potpora države”.⁸⁸

Varaždin je vodio brigu o školama, ali su se u njima školovala muška djeca, osim u Varaždinskoj djevojačkoj školi.

1873. u "Pučkom prijatelju" učitelj Janko Tomić objaviti će članak pod naslovom "Kako nam ženska mladež?", u kojem je naglasio da nam se djevojke školuju vani, gdje prihvaćaju tuđe običaje i duh, pa je preporučio da, dok se ne otvore građanske djevojačke škole, treba dozvoliti da se ženska djeca školuju u srednjim učilištima kao i muškarci i da ih polaze četiri godine. Po njegovoj preporuci trebalo im je dozvoliti upis već te školske godine 1873/74.⁸⁹

1875. Kraljevska zemaljska vlada odredila je da se i djevojke mogu upisati u Gimnazije kao privatne učenice, no to je bilo mrtvo slovo na papiru.⁹⁰

Visoki prestiž uživale su zemlje koje su imale sveučilište, "jer sveučilište je pitanje nacionalne časti".⁹¹

Osnutak zagrebačkog sveučilišta

O potrebi otvaranja sveučilišta u Zagrebu još 1861. na zasjedanju Hrvatskog sabora govorio je J.J. Strossmayer. S otvaranjem se odugovlačilo pa je Strossmayer ponovo 1866. potaknuo to pitanje. Kako su za otvaranje Sveučilišta bila potrebna novčana sredstva, Strossmayer je priložio pedeset tisuća (50.000) forinti i plaću koju je dobivao kao veliki župan. Grad Varaždin za otvaranje Sveučilišta priložio je 5000 forinti.⁹²

Zašto tolika želja za sveučilištem? Odgovor je dao njegov prvi rektor Matija Mesić, koji je rekao: "Otvaranjem Sveučilišta počinje sretnije vrijeme u kulturi povijesti Hrvata."⁹³

Mađarski tisak napao je pripremu za otvaranje Zagrebačkog sveučilišta.

Bečki "Presse" u uvodnom članku uoči otvaranja Sveučilišta napisao je: "Zagrebačko sveučilište plod je političke promisli, koja je u zemlji izazvala veliko oduševljenje, a Hrvatska je pokazala odlučnu volju živjeti svojim vlastitim životom."⁹⁴

Sveučilište je otvoreno 19. listopada 1874. Varaždinski gimnazijalci s oduševljenjem su pozdravili otvaranje Zagrebačkog sveučilišta.

c) svaki broj doveze ku,
nu makar koje moti,
pusia se u grad samo on
da, ako svicovibam svoza
obecnostoga poglavarstva
izkaze, da u mjesto-ostku
da je klama miki u okoli
ci u daljini od 1 sata nei
me marvinotte poslasti:
d) Surove Roze zebrajnji
ji se bez uvjetno u grad
uvazati.

2. Imadu se strazi po.
staviti na Klazju ulica:
Aninotte, dugi, biokupci
ke, Jalkovite, novozna.
vostke, milite, kod grob.
je i optujotte ulice.

3. Mesari duznji su mar
vu da Klazju kluplino- u
posetnoj staji drzati od svo
ji domai marve.
u ostalom pakto duznji su
marvu da Klazju kluple
no, prije nego se u grad
svotjira dati pregledati.
a klupiti mogu samo u
mjestik od poslaste pre
stik i da se svicovibam
poglavarstva izkazu, da
ji marva u posjetu pri
osnjega vlasnika bila
barem mjesec dana pri
je. Zapisnik grovohoj poglavarstva
od 16. rujnja 1875.

Zapisnik Poglavarstva Varaždin o spriječavanju i širenju stočne bolesti

Zdravstvo

Mažuranićeva modernizacija nije mogla proći bez organizacije zdravstva.

1874. Hrvatski sabor regulirao je medicinsku i veterinarsku službu. Zdravstvena služba ustrojena je u podžupanijama i gradovima, dok je općine nisu mogle formirati jer nisu imale novčana sredstva za uzdržavanje službe.⁹⁵

Varaždinske gradske vlasti vodile su uvijek brigu o zdravlju svojeg pučanstva. Novi lijekovi kao i izumi u monarhijskom zdravstvu našli su primjenu i na varaždinskom području. O dobroj organizaciji Varaždinske zdravstvene službe i sposobnim liječnicima govori nam slijedeći podatak: U vrijeme Austrijsko-sardinsko-francuskog rata 1859. Ministarstvo rata poticalo je liječnike da pređu u vojsku uz visoki honorar. Varaždinski magistrat poslije obavljenog razgovora s liječnicima odgovorio je da su današnji varaždinski liječnici i ranarnici u podmaklim godinama, stari su i slabi, a mnogi su već u nekoliko navrata služili cara.⁹⁶

I stoku je trebalo zaštititi jer su kužne bolesti izazvale veliki pomor. Veterinarska služba izvješćivala je Vladu o pojavama kužne bolesti, a Vlada bi zabranila ispašu na okuženim područjima. Kužna bolest 1874. pojavila se u Ključu. Županija varaždinska uputila je Gradskom poglavarstvu 7. siječnja 1874. dopis u kojem ga upozorava da odmah poduzme mjere kojima bi se spriječilo širenje stočne bolesti na tlu Grada i Županije. Grad treba odmah zabraniti nedjeljne sajmove i uvoz rogate stoke. Zaprežna stoka može ući u grad tek kad njen vlasnik pokaže svjedodžbu Općinskog poglavarstva koje garantira da u mjestu iz kojeg dolazi stoka nema bolesti i da je blago u posjedu vlasnika bar mjesec dana. Kako bi se spriječio ulaz u grad bolesnoj stoci, postavljene su straže na kraju ulica: Duge, Biškupečke, Jalkovečke, Miličke, Kod groblja i Optujske. Stoka se drži pod stražom dok ne bude pregledana. Pregled se obavlja dva puta na dan. Pojava zaraznih bolesti nanijela je veliku štetu varaždinskom gospodarstvu jer je susjedna Mađarska zatvorila granice pa je svaki vid trgovine bio zabranjen.⁹⁷

Mažuranićeva reorganizacija županija

U Mažuranićevo doba županije su podijeljene na podžupanije i sve su podređene vladi.

Prevelika Vladina kontrola izazvala je nezadovoljstvo kod župana i županijskih skupština jer je kočila rad župana, utjecala na županijske odluke i ograničavala financijska sredstva. Varaždinski gradski zastupnik Antolek Orešek prokomentirao je ovlasti Vlade i istaknuo kako ograničenje vlasti župana ima dobru i lošu stranu. Dobra je strana što župani neće više moći kao do sada vladati (on upotrebljava izraz pašovati) i što županijskim činovnicima neće biti dovoljno samo da su rođeni na tlu županije, nego će morati imati i sposobnosti. Za primjer je naveo Ladislava pl. Kiša i Petra Horvata koji su pašovali. Loša je strana što vlada ograničava novčana sredstva županijama, "dok manjka sredstava i samouprava je smiješna".⁹⁸

Za Mažuranićeva banovanja izbio je ustanak u Bosni i Hercegovini (1875–78.) protiv Turaka. Ustanak je izazvalo sve veće utjerivanje poreza i onako siromašnom pučanstvu. 1875. pobunili su se Hrvati oko Gabele, Livna i na Popovom polju, zatim su ustali Srbi oko Nevesinja i u Bosanskoj krajini. Hrvatska je pomogla ustanike oružjem, dobrotvorcima, hranom i zbrinula je na tisuće izbjeglih.⁹⁹

Dio izbjeglog stanovništva došao je i na varaždinsko područje. Tu je osnovan odbor za pomoć izbjeglima. Članovi odbora skupljali su dobrovoljne priloge za izbjegle (odjeću, hranu, novčana sredstva).¹⁰⁰

Među izbjeglima 1876. došao je i veći broj djece, koju su Varaždinci dobro smjestili i opskrbili, a nešto ženske mladeži upisali su u Višu djevojačku školu.¹⁰¹

Varaždinsko pjevačko društvo "Vila" i glazbeni zbor priredili su nekoliko dobrotvornih koncerata za pomoć stradalima i izbjeglima iz Bosne i Hercegovine.¹⁰²

Kome su Varaždinci izricali kazne i koga su nagrađivali

Svagdje u svijetu pa i u Varaždinu ima onih koji krše zakon te dolaze pod njegov udar. Građani su dolazili pod udar zakona zbog remećenja reda i mira, izazivanja izgre-da, tučnjave, pijanstva i skitanja.

Jednim danom zatvora kažnjen je onaj građanin koji se skitao ili dolazio kući u pijanom stanju pa ometao mir susjeda.

Služavka iz Čreta kažnjena je s 48^h zatvora jer je tijekom noći ostala vani bez do-zvole poslodavca. Globu od deset forinti platila je građanka koja je dvije nedjelje držala plesnu glazbu. Osam dana zatvora dobili su skitnice, besposleni i odani bludničanju.¹⁰³

Nisu Varaždinci samo izricali kazne, bili su oni darežljivi prema sirotinji, udovicama i nahočadi. Njihovu materijalnu pomoć uživali su marljivi, siromašni i čudoredni učen-ici. Kako bi "Društvo za potpomaganje siromašnih učenikah" uspješno poslovalo, ime-novani su povjerenici za Županiju varaždinsku, njihov zadatak bio je učlaniti što veći broj građana i ubirati doprinose. U povjerenstvo su izabrani 1875. gospoda Weber, Dragoner i Krajačić, re profesori Galović, Pavec i Valjavec.¹⁰⁴

U jesen 1876. Matija Valjavec imenovan je za prof. Zagrebačke gimnazije i otišao iz Varaždina poslije dvadeset i dvije godine (22) službovanja.

"Žaljenje izražavamo zbog njegova odlaska a čestitke upućujemo Zagrebu što će do-biti takvog profesora i književnika"¹⁰⁵ – zapisano je bilo u "Pučkom prijatelju" 1876. g.

Zaključak

Valjavčev boravak u Varaždinu pada u vrijeme velikih političkih previranja u Habsbur-škoj Monarhiji.

Ustavno stanje ustupilo je mjesto neoapsolutizmu (Bachov apsolutizam) čija poli-tika se zasniva na jačanju centralne vlasti i germanizaciji. Njemački postaje jezik uprave, škole i svakodnevnog života. Da ne zaostanu za Nijemcima i Mađari šire svoj utjecaj, ali Varaždin i uz velike poteškoće odolijeva. Njegovi profesori i učitelji osnovali su dile-tantsko društvo koje održava predstave na narodnom jeziku.¹⁰⁶

Onima, koji su ga nastojali pokoriti, kazao je da od XIII. st. časno nosi ime Slobod-noga Kraljevskog grada koje su mu podarili Arpadovići. Zbog njegove ljepote nazivali su ga u XVIII. st. malim Bečom.

Njegovu ljepotu često su narušavali požari.

On čuva staro, ali gradi i novo. To je grad barokne jezgre i suvremenih višekatnica, starih zanata i moderne industrije. Pjesnik Ivo Ladika 1936. u pjesmi "Varaždin" ovako ga je opisao:

“U tebe se ulazi ko u staru vitrinu
grade sivi i sredovječni;
ulazeći u tebe čovjek osjeća zavjetrina
tek dimnjaci tvornički plaše te ko zlotvori nečovječni.”¹⁰⁷

SAŽETAK

Matija Valjavec došao je 1854. za suplenta na Kraljevsku veliku gimnaziju u Varaždinu.

To je bilo vrijeme jačanja neoapsolutizma u cijeloj Habsburškoj Monarhiji. U Varaždinu je zatekao velik broj stranih činovnika, većinom Čeha i Slovenaca (narod ih je zvao Bachovi husari).

Njihov zadatak je bio da se uspješno provede germanizacija. Njemački jezik ulazi u upotrebu u urede, škole i svakodnevni život.

Ministar nastave i bogoštovlja Leo Thun germanizaciju gimnazija opravdava ovako: “Nenjemački jezici (osim talijanskoga) nemaju razinu na kojoj se može temeljiti moderna znanost”.

Poslije poraza Austrije 1859. strani učitelji i činovnici napustili su Varaždin.

1861. sastao se Hrvatski sabor na čijem su zasjedanju političke stranke formirale svoj stav prema Austriji i Ugarskoj.

Iako je politički život u Monarhiji zaživio, Varaždin je godinama čekao na obnovu Magistrata. Utanačenjem Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. Hrvatska je samostalna u bogoštovlju, nastavi, pravosuđu i unutrašnjoj upravi, ali je izgubila financijsku samostalnost. Stanje u gospodarstvu se pogoršalo. U Varaždinu uz nekoliko manjih tvornica, prevladava obrt i manufaktura, a odobrenje za izgradnju željezničke pruge stiglo je tek 1884. I pored ograničenih novčanih sredstava Varaždin gradi reprezentativne zgrade kao što su zgrada Gimnazije i Kazališta. Obitelji Nestl povjerio je uređenje zelenih površina, tako će Varaždin imati gradskog vrtlara trideset četiri (34) godine prije Zagreba.

U predizbornom periodu u gradu je vrlo živo. Stranački protivnici ne biraju sredstva, borbu vode putem tiska, kao i u Županijskoj i Gradskoj skupštini. Nezadovoljstvo u gradu izaziva Rauchov izborni zakon po kojem je broj zastupnika za grad Varaždin smanjen sa četiri na dva zastupnika.

Neki listovi napadaju banove i vladu zbog korupcije i političkog nemoralna. Oni im se odužuju tako da traže od Duhovnog stola da ih zabrani. Ban Vakanović traži zabranu “Pučkog prijatelja”.

Dok Vakanović traži zabranu pojedinih listova, Ivan Mažuranić uvodi slobodu tiska. Kulturni krugovi s oduševljenjem su dočekali otvorenje Zagrebačkog sveučilišta 1874. Varaždin je u korist Sveučilišta priložio pet tisuća (5000) forinti. Grad je kroz svoju dugu povijest pomagao sirotinju i udovice, osnovao ubožnicu i nahodište, a njegovi ranarnici pri polaganju prisega obvezali su se da će liječiti siromašne besplatno. Sudbina ovog grada do današnjih dana su prognani i izbjeglice koji su u Varaždinu uvijek nalazili utočište. Poslije poraza Austrije 1866. grupe bečkih građana bježe pred Prusima i sklanjaju se u naš grad.

Ista sudbina zadesila je izbjeglice iz Bosne i Hercegovine u vrijeme Bosansko-hercegovačkog ustanka (1875-1878.).

Od 1991. do današnjih dana Varaždin pruža utočište tisućama izbjeglih i prognanih. Na njegovoj humanosti mogu mu mnogi pozavidjeti.

ZUSAMMENFASSUNG

Matija Valjavec erhielt im Jahre 1854 den Posten des Suplenten am "Königlichen Gromen Gymnasium" in Varaždin.

Das war die Zeit der Stärkung des Neoabsolutismus in der ganzen Habsburgischen Monarchie. In Varaždin hielten sich damals zahlreiche ausländische Beamten auf, meist Tschechen und Slowenen (von der Bevölkerung "Bachs Husaren" genannt). Ihre Aufgabe war, die Germanisierung so gut wie möglich durchzuführen. Die deutsche Sprache kommt als Amtssprache in Schulen, öffentlichen Dienststellen und im Alltagsleben in Gebrauch. Der Kultus- und Unterrichtsminister Leo Thun hat folgendermaßen die Germanisierung des Gymnasiums gerechtfertigt:

"Nichtdeutsche Sprachen (außer dem Italienischen) besitzen nicht das entsprechende Niveau, auf dem moderne Wissenschaft gründen kann." Nach Österreichs Niederlage im Jahre 1859 verließen ausländische Lehrer und Beamten die Stadt Varaždin.

Auf einer Sitzung der kroatischen Landesversammlung im Jahre 1861 nahmen verschiedene Parteien ihre Stellung zu Österreich und Ungarn. Trotz des intensiven politischen Lebens im Rahmen der Monarchie wartete Varaždin jahrelang auf die Erneuerung des Magistrats. Auf Grund des Kroatisch-ungarischen Vertrags aus dem Jahre 1868 ist Kroatien zwar souverän in Religionsfragen, Unterricht, Rechtsplege und in der inneren Verwaltung, dafür hat es aber ihre finanzielle Selbstständigkeit verloren. Die Wirtschaftslage hat sich auch verschlimmert. Außer einigen kleineren Fabriken prädominierten in Varaždin Manufaktur und Handwerk. Die Genehmigung zum Bau der Eisenbahnstrecke kam erst im Jahre 1884. Trotz begrenzter finanzieller Mittel wurden in Varaždin repräsentative Bauten errichtet: Das Gymnasiums- und das Theatergebäude. Die Pflege der Grünanlagen wurde der Familie Nestl anvertraut, so daß Varaždin schon 34 Jahre vor Zagreb einen Stadtgärtner hatte.

Vor den Wahlen herrschte in der Stadt immer eine lebhafte Stimmung. Die Parteigegner waren rücksichtslos, ihren Machtkampf führten sie sowohl über die Presse als auch im Landtag und in der Stadtversammlung. Große Unzufriedenheit löste das neue von Levin Rauch verabschiedete Wahlgesetz aus, nach welchem statt ursprünglich vier nur noch zwei Abgeordnete die Stadt Varaždin vertreten durften. In einigen Zeitungen wurden der Banus und die Regierung wegen Korruption und politischer Unmoral kritisiert. Diese aber antworteten auf die Kritik, indem sie vom Kirchenvorstand den Zeitungsverbot forderten.

So verlangte der Banus Vakanović ein Verbot für die Zeitschrift "Pučki prijatelj" ("Der Volksfreund"). Während aber Vakanović das Verbot einiger Zeitungen verlangte, führte andererseits der Banus Ivan Mažuranić die Pressfreiheit ein.

Die Eröffnung der Zagreber Universität 1874 löste in den Kulturkreisen Begeisterung aus. Varaždin hat seinerseits zu Gunsten der Zagreber Universität 5000 Forint gespendet.

In seiner langjährigen Geschichte hat Varaždin immer wieder den Bedürftigen Hilfe geleistet, vor allem armen Leuten und Witwen. Es wurden auch ein Obdachlosenheim und ein Waisenhaus errichtet.

Die Ärzte haben sich durch eine Eidablegung dazu verpflichtet, daß sie arme Menschen kostenlos heilen werden. Flüchtlinge und Vertriebene sind bis heutzutage ein Schicksal dieser

Stadt geblieben, die es aber immer wußte, ihnen Zuflucht zu bieten. Nach Österreichs Niederlage im Jahre 1866 flüchteten viele Wiener vor Preußen und fanden auch in Varaždin ihre Zufluchtsstätte. Das gleiche Schicksal erlebten viele Flüchtlinge aus Bosnien und Herzegowina, die nach dem Aufstand 1875-1878 nach Varaždin gezogen sind.

Von 1991 an bis heute bietet diese Stadt ein Refugium für viele Flüchtlinge und Vertriebene, womit es ein Beispiel selbstloser Menschlichkeit darstellt.

BILJEŠKE

¹ Ivy Lentić Kugli, Varaždin - povijesno urbana cjelina grada, str. 68.

² Neven Budak, Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku, str. 114. Zagreb - Koprivnica 1994.

³ Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske, str. 144. August Cesarec, Zagreb 1989.

⁴ Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske, str. 145.

⁵ Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske, str. 144.

⁶ Trpimir Macan, Povijest hrvatskoga naroda, str. 288. Nakladni zavod Matice hrvatske, Školska knjiga, Zagreb 1992.

⁷ Trpimir Macan, Povijest Hrvatskoga naroda, str. 289.

⁸ Ljubica Radović, Gimnazija u Varaždinu 1636-1996., str. 9. Katalog spomen izložbe

⁹ M.Gross - A.Szabo, Prema hrvatskom građanskom društvu str. 100. Globus Nakladni zavod, Zagreb 1992.

¹⁰ Božidar Borko, Janez Trdina o Varaždinu prije sto (100) godina, str. 161-2. Zagorski kalendar 1958. (kul.prosvjetno društvo Zagoraca, Matija Gubec u Zagrebu)

¹¹ Janez Trdina, Bachovi husari i ilirci, str. 35. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1980. (prijevod Tone Potokar)

¹² Zagorski kalendar, str.160.

¹³ Janez Trdina, Bachovi husari i ilirci, str. 36.

¹⁴ Danko Mihovil, Matija Valjavec, Varaždinske novosti br. 142. od 1932. (godina 3. str. 2-3.)

¹⁵ Zapisnici gradskog poglavarstva 1856. Povijesni arhiv Varaždina (u daljnjem tekstu PAV)

¹⁶ Zdenka Šimončić - Bobetko, Industrijski razvoj Varaždina do 1941. str. 278. Varaždinski zbornik, Varaždin 1983.

¹⁷ M.Gross i A.Szabo, Prema hrvatskom građanskom društvu str. 333. Zagreb 1992.

¹⁸ D.Pavličević, Seljački nemiri u Varaždinskoj županiji u drugoj polovici XIX. stoljeća, str. 254., Varaždinski zbornik, Varaždin 1983.

¹⁹ Rudolf Horvat, Povijest grada Varaždina, str. 342-3., Varaždin 1993.

²⁰ J.Horvat, Politička povijest Hrvatske, str. 152.

²¹ Zapisnik gradskog poglavarstva od 13. svibnja 1859. PAV.

²² J.Horvat, Politička povijest Hrvatske, str. 154.

²³ Trpimir Macan, Povijest hrvatskog naroda, str. 292.

²⁴ F.Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, str. 434. Matica hrvatska, Zagreb 1962.

²⁵ Trpimir Macan, Povijest hrvatskog naroda, str. 294-295.

- ²⁶ J.Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 165.
- ²⁷ M.Gross - A.Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, str. 130.
- ²⁸ D.Pavličević, *Povijest Hrvatske*, str. 158.
- ²⁹ M.Gross - A.Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, str. 134.
- ³⁰ F.Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, str. 440.
- ³¹ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, str. 77. Institut za Hrvatsku povijest, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 1973.
- ³² A.Starčević, *Politički spisi*, str. 128. Zagreb 1971.
- ³³ R.Horvat, *Povijest grada Varaždina*, str. 351.
- ³⁴ M.Gross - A.Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, str. 355.
- ³⁵ B.Stulli, *Željezničko pitanje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj do 1941. Varaždinski zbornik, Varaždin 1983.* str. 289.
- ³⁶ R.Horvat, *Povijest grada Varaždina*, str. 350.
- ³⁷ *Zbornik Hrvatsko vatrogastvo, Varaždin 1994.* str. 36. Zapisnici gradskog poglavarstva iz 1864. PAV. Narodne novine od 11. siječnja 1864. PAV.
- ³⁸ D.Pavličević, *Povijest Hrvatske*, str. 260.
- ³⁹ R.Horvat, *Povijest grada Varaždina*, str. 353.
- ⁴⁰ R.Horvat, *Povijest grada Varaždina*, str. 354.
- ⁴¹ K.Filić, *Spomenica Varaždinske gimnazije 1636-1936.*, str. 101.
- ⁴² V.Pavliček, *Varaždinske gradske zaklade krajem XIX. i početkom XX.st.*, str. 131. Radovi zavoda za znanstveni rad HAZU, Varaždin br 6-7 1994.
- ⁴³ V.Pavliček, *Varaždinske gradske zaklade krajem XIX. i početkom XX. st.* str. 131. Radovi zavoda za znanstveni rad HAZU, Varaždin br 6-7, 1994.
- ⁴⁴ D.Pavličević, *Povijest Hrvatske*, str. 260.
- ⁴⁵ T.Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, str. 307. J.Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 187.
- ⁴⁶ J.Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 189.
- ⁴⁷ R.Horvat, *Povijest grada Varaždina*, str. 360-361.
- ⁴⁸ D.Pavličević, *Povijest Hrvatske*, str. 262-263.
- ⁴⁹ T.Macan i F.Mirošević, *Hrvatska i svijet*, str. 177.
- ⁵⁰ *Narodne novine od 11. siječnja 1871. (PAV)*
- ⁵¹ D.Pavličević, *Povijest Hrvatske*, str. 265.
- ⁵² *Pučki prijatelj iz 1867, str. 58. Gradski muzej Varaždin (u daljnjem tekstu GMV).*
- ⁵³ *Pučki prijatelj br. 4.od 28. ožujka 1867., str. 14. GMV.*
- ⁵⁴ *Pučki prijatelj br. 1. od 7. ožujka 1867. str. 3. GMV.*
- ⁵⁵ K.Filić, *Spomenica Varaždinske gimnazije 1636-1936.*, str. 101.
- ⁵⁶ J.Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 193.
- ⁵⁷ M.Gross - A.Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, str. 331-2.
- ⁵⁸ R.Horvat, *Povijest grada Varaždina*, str. 361.
- ⁵⁹ *Pučki prijatelj br. 18. od 13. svibnja 1869. u Varaždinu, str. 76. GMV.*
- ⁶⁰ *Pučki prijatelj br. 41. od 21. listopada 1869. u Varaždinu, str. 166. GMV.*
- ⁶¹ *Pučki prijatelj br. 42. od 28 listopada 1869. u Varaždinu, str. 169. GMV.*
- ⁶² R.Horvat, *Povijest grada Varaždina*, str. 364.
- ⁶³ *Zapisnik gradskog poglavarstva od 28. ožujka 1873. PAV.*
- ⁶⁴ *Zapisnik gradskog poglavarstva od 18. travnja 1873. PAV.*
- ⁶⁵ M.Gross - A.Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, str. 539.
- ⁶⁶ J.Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 195.
- ⁶⁷ D.Pavličević, *Povijest Hrvatske*, str. 266.
- ⁶⁸ J.Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, str. 196,199,201.
- ⁶⁹ *Narodne novine od 4. siječnja 1871. PAV.*
- ⁷⁰ R.Horvat, *Povijest grada Varaždina*, str. 370.
- ⁷¹ R.Horvat, *Povijest grada Varaždina*, str. 371.

- ⁷² Pučki prijatelj br. 11. od 14. ožujka 1872. Varaždin, str. 41. GMV.
⁷³ Pučki prijatelj br. 22. od 24. svibnja 1872. Varaždin, str. 109. GMV.
⁷⁴ Pučki prijatelj br. 30. od 25. srpnja 1872. Varaždin, str. 144. GMV.
⁷⁵ Zapisnik gradskog poglavarstva od 3. ožujka i slijedećih dana 1873. PAV. Pučki prijatelj br. 2. od 16. siječnja 1873. Varaždin, str. 16. GMV.
⁷⁶ Pučki prijatelj br. 4. od 31. siječnja 1873. Varaždin, str. 34. PAV.
⁷⁷ Zapisnik gradskog poglavarstva od 3. siječnja 1873. (br.59) PAV.
⁷⁸ Zapisnik gradskog poglavarstva od 9. siječnja 1873. PAV.
⁷⁹ Zapisnik gradskog poglavarstva od 3. siječnja 1873. PAV.
⁸⁰ Pučki prijatelj br. 13. od 4. travnja 1873. Varaždin, str. 106.
⁸¹ Pučki prijatelj od 28. ožujka 1872., str. 51.
⁸² Pučki prijatelj od 28. ožujka 1872., str. 51.
⁸³ Zapisnik gradskog poglavarstva od 11. veljače 1873.
⁸⁴ T.Macan, Povijest hrvatskog naroda, str. 376.
⁸⁵ M.Gross - A.Szabo, Prema hrvatskom građanskom društvu, str. 254.
⁸⁶ J.Horvat, Politička povijest Hrvatske, str. 208.
⁸⁷ F.Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, str. 458. D.Pavličević, Povijest Hrvatske, str. 270.
⁸⁸ Pučki prijatelj br. 2. iz 1874. Zagreb, str. 9. GMV.
⁸⁹ Pučki prijatelj br. 30. od 29. kolovoza 1873. Varaždin, str. 217. GMV.
⁹⁰ Izvješće Kraljevske realne gimnazije u Varaždinu za šk.god.1875/76. PAV.
⁹¹ M.Gross - A.Szabo, Prema hrvatskom građanskom društvu, str. 417.
⁹² Narodne novine od 19. listopada 1874. PAV.
⁹³ M.Gross - A.Szabo, Prema hrvatskom građanskom društvu, str. 418.
⁹⁴ Narodne novine od 21. listopada 1874. PAV.
⁹⁵ M.Gross - A.Szabo, Prema hrvatskom građanskom društvu, str. 401.
⁹⁶ Đ. Antauer, Aktivnost kirurga i razvoj kirurgije na području Varaždina, Varaždinski zbornik 1181-1981. str. 401.
⁹⁷ Zapis gradskog poglavarstva od 10. siječnja 1874. PAV.
⁹⁸ Pučki prijatelj br. 20. od 2. listopada 1874. Zagreb, str. 167. GMV.
⁹⁹ D.Pavličević, Povijest Hrvatske, str. 271.
¹⁰⁰ Pučki prijatelj br. 38. od 23. rujna 1875. Varaždin, str. 155.
¹⁰¹ Pučki prijatelj br. 40. od 5. listopada 1876. str. 165.
¹⁰² Pučki prijatelj br. 24. od 15. lipnja 1876. str. 103.
¹⁰³ Pučki prijatelj br. 40. od 7. listopada 1875. str. 162.
¹⁰⁴ Pučki prijatelj od 2. prosinca 1875. str. 194.
¹⁰⁵ Pučki prijatelj br. 39. od 28. rujna 1876. str. 161.
¹⁰⁶ Prilazi historiji Varaždina, str. 32.
¹⁰⁷ Varaždinski godišnjak (godina 1.) Varaždin 1994. str. 151.

LITERATURA

1. Mirjana Gross - Agneza Szabo, Prema Hrvatskome građanskom društvu. Globus Nakladni zavod, Zagreb 1992.
2. Mirjana Gross, Povijest pravaške ideologije. Institut za Hrvatsku povijest - Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 1973.
3. Dragutin Pavličević, Povijest Hrvatske. Naklada P.I.P., Zagreb 1994.
4. Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske. August Cesarec, Zagreb 1989.
5. Trpimir Macan, Povijest hrvatskoga naroda. Nakladni zavod Matice Hrvatske, Školska knjiga Zagreb 1992.

6. Rudi Horvat, Povijest grada Varaždina. Varaždin, 1993.
7. Janez Trdina, Bachovi husari i ilirci (prijevod Tone Potokar). Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1980.
8. Zagorski kolendar. Zagreb 1958.
9. Kaj. (Časopis za književnost, umjetnost i kulturu br 1-2), Zagreb 1995.
10. Varaždinski zbornik 1181-1981. Varaždin 1983.
11. Prilazi historiji Varaždina. Narodno sveučilište "Braća Ribar" Ogranak Matice hrvatske, Varaždin 1967.
12. Ivy Lentić - Kugli, Varaždin - povijesno urbana cjelina grada. Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, knjiga XXIV. Zagreb 1977.
13. Narodne novine (1864, 1871, 1874 u posjedu Povijesnog arhiva Varaždin u daljnjem tekstu PAV.)
14. Zapisnici Gradskog poglavarstva (1856, 1859, 1864, 1873, 1874) PAV.
15. Pučki prijatelj (korišteno više brojeva iz 1867, 1869, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876) - u posjedu Gradskog muzeja Varaždin u daljnjem tekstu GMV.
16. Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda. Matica Hrvatska, Zagreb 1962.
17. Ante Starčević, Politički zapisi.
18. Vida Pavliček, Varaždinske gradske zaklade krajem XIX. i početkom XX. stoljeća. (radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU), br 6-7, Varaždin 1994.
19. Ljubica Radović, Gimnazija u Varaždinu 1636-1996. Katalog spomen izložbe, Varaždin 1996.

Primljeno: 1998-1-7